*Ненад Л. Лајбеншпергер**

Републички завод за заштиту споменика културе – Београд*

Гробља и костурнице српских војника из Првог светског рата у штајерском и тиролском делу Аустрије

* lajben@yahoo.com

[1] Стојанчевић 1975: 149–151, 158; Поповић 1987: 310–315; Стојанчевић 1989: 403–407; Milić 1992: 6; Бјелајац 2005: 41; Ђуковић 2002: 21, 38–47; Ђуковић 2005: 49–58; Neumayer, Schmidl 2008b: 133; Лукић 2013: 112–114, 139–141; Вемић 2014: 202–203; Радојевић, Димић 2014: 202–203; Денда 2015а: 270–288; Денда 2015б: 345; Поповић 2015: 245–246; Бјелица 2015: 229–230; Мастиловић 2015: 236–238; Лукић, Менцл 2016: 15–17; Лукић 2017: 5–32, 165; Walleczek-Fritz 2017: 149; Лајбеншпергер, Ранковић Миладиновић 2018: 367.

Апстракт: *Током Првог светског рата на територији данашње Аустрије умрло је преко 20.000 заробљених српских војника, а уз њих, и неодређен број аустроугарских војника српског (и југословенског) порекла, или војника рођених на просторима данашње Србије. Они су сахрањивани на логорским, војничким или месним гробљима, у појединачним или групним гробницама. У раду ћемо приказати 21 локацију на којој се налазе сахрањени српски и југословенски војници данас у аустријским покрајинама Штајерска и Тирол, као и спомен-обележја на којима су забележена њихова имена, уз помен и војних гробаља у покрајини Форарлберг. Дати су и делимични подаци о историјату појединих гробаља, са бројевима сахрањених војника, као и подаци о постојећим спомен-обележјима на тим гробљима.*

Кључне речи: *Аустрија, Србија, Први светски рат, ратни заробљеници, ратна гробља, Штајерска, Тирол, Инсбрук, Грац*

Abstract: *During WWI over 20,000 captured Serbian soldiers died on the territory of present-day Austria and along with them another undetermined number of Austro-Hungarian soldiers of the Serbian (and the Yugoslav) origin or those born on the territory of present-day Serbia. They were buried in prison camps', military or local cemeteries, in individual or group graves. The paper will show 21 locations in which there are buried Serbian and Yugoslav soldiers in the Austrian regions Styria and Tyrol, or the memorials in which their names have been recorded, while also mentioning military cemeteries in the province of Vorarlberg. The paper also provides partial data on the history of some of the cemeteries, with the number of soldiers buried there, as well as data on the existing memorials in these cemeteries.*

Key words: *Austria, Serbia, First World War, prisoners of war, war cemeteries, Styria, Tyrol, Innsbruck, Graz*

Са интернирањем српског становништва из Хабзбуршке монархије почело се убрзо након атентата у Сарајеву 28. јуна 1914. године, да би по окупацији Србије, Аустроугарска интернирала и део становништва из ње. Претпостављени бројеви интернираних се крећу од 50.000 до 200.000, па и више. Почетком рата, аустроугарски војници заробљене српске војнике одводе у логоре на простору целе монархије. Процењује се да је око 220.000 српских војника било у заробљеништву. Према доступним подацима, на територији Аустроугарске у нешто мање од 300 логора било је око 150.000 заробљеника и око 55.000 цивила, али постоје претпоставке да је тај број био већи.[1]

На простору који данас заузимају аустријске покрајине Штајерска и Тирол није било великих заробљеничких логора у којима су Срби чинили већину, као што је то био случај са Горњом Аустријом и Бургенландом.[2] Међутим, српски војници су се налазили у другим логорима, у којима су већину чинили

заробљеници из Италије, Русије и Румуније. Највећи логори у ове две покрајине, са преко 20.000 ратних заробљеника, били су у близини штајерских насеља Кнителфелд, Фелдбах–Милдорф и Лебринг.[3] Услед лоших услова у логорима и смртност њихових заточеника је била релативно велика.[4] Послератни подаци говоре да је током рата у заробљеништву и интернацији умрло 72.553 заробљеника и интернирца из Србије (њихов претпостављени однос је 60.000 заробљеника и око 12.000 интернираца). Међутим, реалније сагледавање говори о нешто више од 40.000 страдалих са простора Краљевине Србије. Претпоставља се да је од тог броја на простору данашње Аустрије умрло око 25.000 војника у заробљеништву и цивила у интернацији са простора Србије и још неколико хиљада Срба са простора Аустроугарске.[5]

Срби са територије Аустроугарске који су били мобилисани и ратовали као аустроугарски војници и који су током рата погинули или умрли сахрањивани су на аустроугарским војничким гробљима.[6] Ове војнике, заједно са осталим припадницима југословенских народа умрлих у аустроугарској војсци, у наставку рада називамо југословенским војницима, како су их и звали у периоду између два светска рата.

Тачан број гробних места југословенских војника се тешко може установити пошто је Војна управа Аустроугарске од друге године рата почела да меша своје пукове, па није било сигурно ни у којим пуковима су гинули, као ни то где су сахрањени сви војници са југословенског простора. На надгробним споменицима погинули војници су често бележени само по припадности јединице. Услед тога је тешко утврдити порекло оних војника који нису имали чисто југословенска имена и презимена и за које се не може са прецизношћу тврдити да ли су Југословени, Немци, Руси или неке друге народности, или потичу са одређеног простора, уколико нема назива места крај њиховог имена. Конзул др Александар Омчикус, заступник генералног конзула у Грацу, написао је да се, због мешања пукова, не може веровати у сигурност ни натписима на споменицима и крстовима.[7]

На простору Штајерске и Тирола умрли заробљеници и интернирци су сахрањивани на иста гробља на којима су сахрањивани и преминули аустроугарски војници. Понекад је то било на посебним парцелама у оквиру месног гробља, а ређе на посебним војним гробљима. Сахрањивања су вршена у појединачне или у масовне гробнице, зависно од локације, величине и броја преминулих. Углавном није било посебног одвајања аустроугарских војника од ратних заробљеника него су сахрањивани једни поред других. Једино је на неким местима долазило до конфесионалног одвајања припадника хришћанских вероисповести од оних исламске вероисповести те њиховог сахрањивања на раздвојеним парцелама (православци и католици су сахрањивани заједно).

Над гробницама су подизана надгробна спомен-обележја различитих облика и материјала – најчешће дрвени или метални крстови, али је било и камених обележја. На њима би били исписивани неки од следећих података о сахрањеном: име и презиме, датуми рођења и смрти, место, област и држава рођења, статус/чин и јединица и/или број гроба.

[2] Срби су чинили већину у логорима Ашах и Маутхаузен у Горњој Аустрији и у логорима Нежидер и Болдогасоњ у Бургенланду, Лукић 2017: 8–32; Лајбеншпергер, Ранковић Миладиновић 2018: 369–376.

[3] Лукић 2017: 18.

[4] Стојанчевић 1975: 149, 154–155; Ђуковић 2002: 47–49; Бјелајац 2005: 44; Ђуковић 2005: 53–55; Лукић 2013: 141–142; Вемић 2014: 204, 228–231; Варга 2015: 26–28; Денда 2015а: 272–277.

[5] AJ-63в.о.; AJ-393; Лукић 2017: 33–63.

[6] Лајбеншпергер, Џамић, Радованац Живанов 2015: 261.

[7] AJ-393: VII, Наша гробља у Штајерској – Писмо краљевског конзулата Краљевине Југославије Грац Пов. бр. 440 од 3. августа 1932. године.

У односу на остале делове Аустрије војна гробља у Тиролу и Штајерској особена су по томе што има гробаља на којима се у већем броју налазе сахрањени аустроугарски војници из Босне и Херцеговине који су имали обуку у тим крајевима или су ратовали на оближњем италијанском фронту.[8] Вероватно захваљујући њиховој бројности, односно чињеници да су око трећину војника из Босне и Херцеговине чиниле особе исламске вероисповести, али и као посебан вид захвалности за предану службу, војници босанскохерцеговачких регименти исламске вере негде су сахрањивани под другачијим спомен-обележјима у односу на друге аустроугарске војнике. Наиме, њима су на неким местима постављана надгробна спомен-обележја у форми нишана на чијем се врху налази фес, док су остали војници сахрањивани углавном испод обележја у облику крста.

Облик феса за означавање гробова муслиманских ратника из Босне и Херцеговине је изабран пошто су војници из овог дела Аустроугарске монархије као део униформе уместо капе какву су имали остали војници носили капу у облику феса. Радило се о фесовима који су дизајнирани да буду део униформе, али готово истоветни фесовима које је носило цивилно становништво у Босни и Херцеговини. Корен ове различитости у униформи лежи у чињеници да је Босна до мање од деценију пре Првог светског рата била званично део Османског царства, али под Аустроугарском управом. Босанци и Херцеговци су добили обавезу да служе у Аустроугарској војсци, али пошто су званично били потчињени турском султану, Османско царство је инсистирало на томе да униформа ових војника буде различита и да као капу носе фес. Прво се то односило само на муслимане, а касније су је сви носили.[9]

Немамо много сачуваних података о стању гробаља са српским и југословенским војницима по завршетку рата. Брига о војничким гробовима страних држављана је била обавеза аустријске државе на основу мировног уговора у Сен Жермену.[10] У Штајерској и Тиролу бригу о војничким гробљима водиле су и различите ветеранске организације, укључујући и Аустријски Црни крст (Österreichisches Schwarzes Kreuz), организацију која је основана 1919. године и која од тада до данас брине о војним гробљима у Аустрији.[11] О гробовима српских и југословенских војника у Штајерској и Тиролу покушавали су да брину Посланство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) / Југославије у Аустрији, Генерални Краљевски конзулат Краљевине СХС / Југославије у Грацу и, у првој половини двадесетих година XX века, свештеник Михајло Мишић у својству свештеночувара ратничких гробаља.[12] Осим неколико обилазака и сакупљања података о сахрањеним војницима и цивилима, немамо других података да је Краљевина СХС / Југославија учествовала у уређивању и одржавању гробова и гробаља српских и југословенских војника на тлу Штајерске и Тирола. Главни разлог томе је била стална лоша финансијска ситуација у нашој краљевини и недостатак финансијских средстава, а у оквиру тога и немогућност да мали број особа покрије целу територију Аустрије.

У наставку рада ћемо приказати део војничких гробаља на којима су сахрањени српски војници или интернирци, а која су

[8] Војници из Босне и Хецеговине ратовали су на свим аустроугарским фронтовима током Првог светског рата. Истицали су се храброшћу и њихове јединице су биле међу најодликованијим у аустроугарској војсци. Однос броја становника Босне и Херцеговине се оцртавао и у односу броја војника различитих вероисповести у босанским јединицама. Највише је процентуално било православаца, а затим муслимана и католика. Према војницима српске националности је у почетку рата постојало неповерење, па су били пребацивани у радне одреде. Ово је увредило војнике српске националности и, након тражења да буду враћени у ратне јединице, пребацивани су у резерву или на фронт. С друге стране, значајан број Срба војника је дезертирао и предавао се српској или руској војсци. Више о учешћу војника из Босне и Херцеговине у Првом светском рату в. Blašković 1939; Redžić 1991: 196–217; Schachinger 1996: 42–292, 299–309; Шехић 2006; Neumayer, Schmidl 2008b; Neumayer, Schmidl 2008c; Сегић 2015.

[9] Redžić 1991: 193; Schachinger 1996: 22, 27–32; Hinterstoisser 2008: 192; Neumayer, Hinterstoisser 2008: 226, 230, 234–225.

[10] Лајбеншпергер, Мамула 2014: 209.

[11] *100 Jahre Österreichisches Schwarzes Kreuz.*

[12] AJ-63в.о.; AJ-393; Ђуковић, Лукић 2017: 60–61.

стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе обишли током 2019. године – укупно 21 локација.[13] Због ограниченог простора нећемо помињати сва спомен-обележја подигнута држављанима других земаља која постоје на тим гробљима.

Војнички гробови у Штајерској

Према информацијама које је прибавио Краљевски конзулат Краљевине Југославије у Грацу, у Штајерској је покопано 2.718 Југословена, односно 2.533 члана бивше аустроугарске војске и 185 ратних заробљеника и цивилних интернираца Краљевине Србије.[14] Претпоставка конзула је била да српских и југословенских војника има сахрањених на око 250 гробаља на простору Штајерске,[15] али се вероватно радило о значајно мањем броју. Постоје и други подаци (из различитих извештаја и спискова) који доносе нешто другачије бројеве. То значајно отежава утврђивање правог бројног стања гробова и гробаља, као и сахрањених српских и југословенских војника на тим гробљима. Услед тога, преглед гробаља у Штајерској који дајемо у табели 1 треба узети са резервом. У табели су наведени називи места у њиховој српској варијанти или транскрипцији, затим у оригиналу (уз евентуални податак о данашњем називу места) и доступни подаци о броју сахрањених. Пошто су доступни спискови преносили различите податке о сахрањеним, ти други бројеви су дати у загради, док су на дну табеле дати најмањи могући и највећи могући број сахрањених, добијени сабирањем најнижих и највиших вредности датих у самој табели.[16]

Краљевски конзулат Краљевине Југославије у Грацу није имао могућности да обилази сва гробља, пре свега због недостатка финансија. Средином 1923. године известио је да су гробља са југословенским помрлим војницима и интернирцима у Грацу и околини у добром стању, а да су прибављене информације од поузданих Југословена из других крајева Штајерске о томе да су и гробови у Фелдбаху, Кнителфелду, Лебрингу, Леобену, Јуденбургу и Светом Михаелу у добром стању и да аустријске власти о њима брину подједнако као и о својим гробовима. Сви гробови су два пута годишње чишћени и сваки је имао крст, или друго обележје ако сахрањени није био хришћанин.[17] Следећа информација о стању гробаља је од девет година касније, из 1932. године. Краљевски конзулат Краљевине Југославије у Грацу јавља да је прегледао гробља у Грацу, Лебрингу, Лајбницу, Фелдбаху, Леобену и Јуденбургу и да су сва „ванредно“ уређена и негована.[18] О неким гробљима су бринуле различите организације, а међу њима и „Савез (бившег) босанско-херцеговачког 2. пешадијског пука“.[19]

Краљевски конзулат у Грацу је 1922. и 1923. године прибавио од аустријских власти спискове помрлих југословенских војника и интернираца и они се данас чувају у Архиву Југославије у Београду.[20]

[13] Екипу су, поред аутора овог текста, чинили и архитекта Алекса Цигановић, историчарка уметности Мирјана Андрић и фотограф Павле Марјановић.

[14] AJ-393: VII, Наша гробља у Штајерској – Писмо Краљевског генералног конзулата Краљевине Југославије Грац Пов. бр. 608 од 30. децембра 1935. године.

[15] AJ-393: исто; Писмо краљевског конзулата Краљевине Југославије Грац Пов. бр. 440 од 3. августа 1932. године.

[16] Табела је урађена на основу AJ-393: 1923, akt br. 2895 – Списак гробова наших војника и интернираца, помрлих у Штајерској уз Писмо Пов. бр. 291 од 18. јуна 1923. године; исто: 1923, akt br. 4658 – Spisak grobova naših vojnika i interniraca pomrlih u ropstvu od 1914–1918 g. u Austriji, koji su od sada zabilježeni uz Писмо 4080/823 од 17. септембра 1923. године генералног конзула др Лазе Бајића Министарству вера; исто: VII, Наша гробља у Штајерској – Писмо Краљевског генералног конзулата Краљевине Југославије Грац Пов. бр. 608 од 30. децембра 1935. године; AJ-63в.о.: Табеларни преглед ратничких гробова С.Х.С. у Аустрији; исто, 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај P. Josića из 1933, прилог 9: Verzeichnis jener Friedhöfe in Steiermark, auf welchen serbische, ehemale kriegsgefangene Militärpersonen und Zivilinternierte beerdigt sind; исто, Реферат; исто, 1922. и 1933. и без године, Грац (Штајерска) – Писмо конзулата Краљевине СХС Пов. бр. 509/22 од 12. 10. 1922. Министарству спољних послова, заједно са прилозима (при чему четири свеске [„књижице“] са списковима нису уз сам допис него на другом месту у истој фасцикли); Лукић 2017: 18, 26–29, 35–36.

[17] AJ-393: 1923, akt br. 2895 – Писмо Пов. бр. 291 од 18. јуна 1923. године.

[18] AJ-393: VII, Наша гробља у Штајерској – Писмо краљевског конзулата Краљевине Југославије Грац Пов. бр. 411 од 26. јула 1932. године.

[19] Исто.

[20] AJ-63в.о.

Табела 1 *– йреглед меса у Шайерској у којима су се налазили гробови срйских и југословенских војника са бројем сахрањених*

Table 1 *– Overview of the places in Styria in which there were graves of Serbian and Yugoslav soldiers with the number of those buried there*

Р.бр.	место	Број сахрањених
1.	Адмонт (Admont)	10 (9)
2.	Адриах (Adriach)	1
3.	Ајзенерц (Eisenerz)	7
4.	Алфенц (Alfenz)	2
5.	Ангер (Anger)	1
6.	Арнфелс (Arnfels)	1
7.	Бад Аусзе (Bad Aussee)	1
8.	Брук на Мури (Bruck an der Mur)	29 (32)
9.	Вајц (Weiz)	7 (9)
10.	Вилдалпен (Wildalpen)	1
11.	Виндиш Гориц (Windisch Goritz; danas Goritz bei Radkersburg)	1
12.	Гаисхорн (Gaishorn)	1
13.	Глајсдорф (Gleisdorf)	1
14.	Гратвајн (Gratwein)	2 (1)
15.	Граткорн (Gratkorn)	2
16.	Грац, Свети Петар (Graz - Sankt Peter)	2 (1)
17.	Грац, Војно гробље (Graz – Kriegsfriedhof)	308 (401)
18.	Грац, Војничка парцела (Graz - Millitär Parzele / Militärfriedhof)	465 (464)
19.	Донавиц (Donawitz)	16 (12)
20.	Ернау (Ernau)	1
21.	Јуденберг (Judenberg)	54 (81)
22.	Калванг (Kalwang)	7
23.	Капфенберг (Kapfenberg)	3
24.	Киндберг (Kindberg)	1
25.	Кнителфелд (Knittelfeld)	156 (163, 120)
26.	Краубат (Kraubath)	1
27.	Куфлак (Köflack)	1
28.	Лајбниц (Leibnitz)	10 (16)
29.	Леобен (Leoben) [Централно и општинско гробље (Zentral Friedhof, Komunal Friedhof)]	98 (86)
30.	Лебринг (Lebring)	879 (881, 874)
31.	Лицен (Liezen)	1
32.	Лојчах (Leutschach)	2
33.	Мариа Цел (Maria Zell данас се зове: Mariazell)	3
34.	Милдорф код Фелдбаха (Feldbach – Mühldorf; данас се зове: Mühldorf bei Feldbach)	32 (31, 33)
35.	Милдорф*	14
36.	Мирццушлаг (Mürzzuschlag)	6
37.	Мурау (Murau)	7

* Можда се ради о истом месту као у горњем реду, али нисмо нашли потврду томе, нити неко друго место са тим или сличним именом у Штајерској.

38.	Мурек (Mureck)	4
39.	Немачки Фајстриц (Deutsch Feistritz; данас се зове: Deutschfeistritz)	2 (1)
40.	Нестелбах (Nestelbach)	3 (4)
41.	Нојберг (Neuberg)	2
42.	Нојмаркт (Neumarkt)	6
43.	Остервиц (Osterwitz)	1
44.	Пасајл (Passail)	2
45.	Пегау ф. Фајстриц (вероватно Peggau f. Feistritz, што би одговарало данашњим местима Peggau и Deutschfeistritz која су суседна насеља)	1
46.	Пелс (Pöls)	1
47.	Пишелсдорф (Pischelsdorf)	5
48.	Радкерсбург (Radkersburg)	37 (39)
49.	Рајн (Rein)	15 (1)
50.	Риабад**	1
51.	Ротенман (Rottenmann)	24 (25)
52.	Свети Дух (Heiligen Geist)	1
53.	Свети крст на Вазену (Heiligenkreuz am Waasen)	1
54.	Свети Леонард (Sankt Leonhard(t))	1
55.	Свети Марајн у Пикелбаху (Sankt Marein am Pickelbach)	2 (1)
56.	Свети Михаел (Sankt Michael)	52 (61, 49)
57.	Свети Освалд (Sankt Oswald)	1
58.	Свети Стефан (Sankt Stefan)	1
59.	Селцтал (Selztal)	2
60.	Семриах (Semriach)	1
61.	Собот (Soboth)	2
62.	Талерхоф (Thalerhof)	6
63.	Трофајах (Trofaiach)	7 (8, 9)
64.	Фелдбах (Feldbach)	85 (90, 66)
65.	Фелдкирхен (Feldkirchen)	1
66.	Фирстенфелд (Fürstenfeld)	4
67.	Фрауенберг (Frauenberg)	3
68.	Фојтсберг (Voitsberg)	10 (11)
69.	Халбенрајн (Halbenrain)	2
70.	Хартберг (Hartberg)	4
71.	Хифлау (Hieflau)	2 (4)
72.	Шванберг (Schwanberg)	1
73.	Шладминг (Schladming)	7 (6)
74.	Шедер (Schöder)	2 (1)
75.	Шпилфелд (Spielfeld)	1
76.	Шпитал на Семерингу (Spittal am Semering)	3
77.	Штајнберг (Steinberg)	1
78.	Штраден (Straden)	2
79.	Штрасганг (Strassgang)	38 (34)
	Најмањи пописани број сахрањених	**2375**
	Највећи пописани број сахрањених	**2645**

** Нисмо успели да пронађемо место са тим називом у Штајерској. Вероватно се ради о погрешној транскрипцији при преписивању из немачких спискова, али нисмо успели ни да га повежемо са неким од других места са списка.

Грац, Централно гробље, Ратничко гробље војника из Првог светског рата (Graz, Zentralfriedhof, Kriegsfriedhof/ Internationaler Soldatenfriedhof)

Током Првог светског рата део умрлих аустроугарских војника у Грацу је првобитно сахрањиван на Војничкој парцели (Militärfriedhof) Централног гробља у Грацу. Ова парцела је и пре рата служила за сахрану преминулих војних лица. Међутим, како се смртност повећавала, јавила се потреба за додатном локацијом, па је тако на Централном гробљу крајем 1914. године формирано ново одељење, које је касније називано Ратничко гробље (Kriegerfriedhof) или Гробље јунака.[21] Поред тога, у предграђима и околини Граца налазило се још неколико војничких гробаља.

Према југословенским подацима, на Војничкој парцели било је сахрањено 464 или 465 српских и југословенских војника, од чега најмање 29 српских ратних заробљеника, а на Ратничком гробљу њих 308 или 401, од чега најмање 15 или 16 српских ратних заробљеника.[22]

Почетком тридесетих година XX века власти Граца су одлучиле да ликвидирају стару Војничку парцелу и војнике који су у њој сахрањени пребаци у костурницу која би се изградила на Ратничком гробљу. Саграђена гробница је имала 69 m^3 простора и била је предвиђена за 1.750 посмртних остатака аустроугарских војника. Изнад гробнице је био подигнут привремени споменик са натписом „Провизоријум – овде леже аустро-угарски војници“, а било је предвиђено да га касније замени монументални споменик. На ратничком гробљу је већ тада постојао споменик у облику крста, који се сачувао до данас. Ексхумације су започете 1933. године и настављене 1934. године. За војнике страних држава који су били сахрањени на војничкој парцели било је предвиђено да им се подигну засебне костурнице и споменици над њима.[23] Међутим, нема прецизних података о томе шта се десило са привременом костурницом. Нисмо нашли њен помен у каснијим годинама, а ни данас не постоји на гробљу у Грацу.

21 AJ-63в.о.: 1922–1933. и без године, Грац (Штајерска) – Писмо Краљевског конзулата у Грацу Пов. Бр. 348 од 11. јула 1933. године.

22 Исто као нап. 16.

23 AJ-63в.о.: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај Р. Јосића из 1933; исто, 1922–1933. и без године, Грац (Штајерска).

1. Грац, Централно гробље, Ратничко гробље војника из Првог светског рата (фото Павле Марјановић, 29. јул 2019)

1. Graz, Central Cemetery, War cemetery for the soldiers from WWI (Photo taken by Pavle Marjanović, 29 July 2019)

Највероватније се од градње костурнице одустало, а пренети посмртни остаци су сахрањени на Ратничком гробљу.

Црни крст данас поседује имена 334 војника које води као Србе и 245 које води као Босанце, а који су сахрањени на овом гробљу. Укупан број страдалих војника на овом гробљу је преко 5.000 из једанаест нација.[24]

Ратничко гробље војника из Првог светског рата налази се у западном делу Централног гробља у Грацу. Простире се на већој површини, састављеној од неколико парцела. По целом простору се налазе надгробна спомен-обележја у облику крста, израђена од бетона или гранита. Са обе стране ових надгробника постављене су овалне металне плочице са подацима о сахрањеним војницима. Поред њих, постоји и неколико другачијих надгробних обележја, која су породице подигле својим страдалим рођацима. Један од таквих споменика посвећен је и Милораду Живојиновићу (Milirad Zivoinovic), мајору аустроугарске војске, чије име и презиме говоре да је вероватно реч о особи српског порекла. На гробљу се налази и више других спомен-обележја – споменик посвећен страдалим Италијанима, споменик посвећен војницима пренетим на ово гробље са гробља у Талерхофу, као и централно спомен-обележје у форми масивног крста на постољу, израђено од камена.

Лебринг, Војничко гробље из Првог светског рата (Lebring – St. Margarethen, Waldfriedhof)

Војничко гробље Лебринг налази се ван насеља, југоисточно од места Лебринг – Света Маргарета (Lebring – St. Margarethen).

У мају 1915. године Лебринг је постао седиште 2. босанско-херцеговачке регименте (пука), првобитно стациониране у Грацу.[25] Део војника који је умро приликом боравка у кампу за обуку, баш као и они који су умрли у војној болници, сахрањени су на овом гробљу. Овде се налазио и један од већих заробљеничких логора, тако да су и војници који су умрли у њему сахрањени на овом гробљу. После рата, на ово гробље су пренети и посмртни остаци војника који су првобитно били сахрањени у Фелдкирхену (Feldkirchen) и Лајбницу (Leibnitz).[26]

Према југословенским подацима овде је сахрањено око 880 војника југословенског порекла, од чега је било 26 српских ратних заробљеника.[27] Према подацима Црног крста на гробљу је сахрањено 1670 војника страдалих током Првог светског рата.[28] Углавном се ради о аустроугарским војницима – њих 1233, од чега је 805 пореклом из Босне и Херцеговине, али ту је и 437 ратних заробљеника из Италије, Румуније, Русије и Србије.[29] Црни крст поседује имена сахрањених 36 Срба, 816 Босанаца и 5 особа које се воде као Југословени, што је укупно 857 особа са југословенског простора.[30]

Гробље се састоји од појединачних гробница, које су обележене дрвеним надгробним обележјем. За хришћанске војнике обележје је у форми крста са кровићем, а за оне исламске вероисповести пореклом из Босне у форми нишана на чијем врху се

[24] РЗЗЗСК; *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 276, 286. Имена дела сахрањених војника се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2012/graz_zentralfrdhf_steiermark_wk1_a-b_oesterr.html и другим страницама које се настављају на ову (последњи преглед 28. августа 2019).

[25] Redžić 1991: 201; Neumayer, Schmidl 2008a: 61.

[26] Schachinger 1996: 297–298; http://www.denkmalprojekt.org/2009/lebring_kgs_wk1_teil1_stmk_oe.htm (последњи преглед 27. августа 2018).

[27] Исто као нап. 16.

[28] Према подацима Црног крста, реч је о 1.663 војника, док се на спомен-плочи на самом гробљу налазе подаци за 1.670, *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 276, 291.

[29] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 276.

[30] РЗЗЗСК. Имена сахрањених се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2009/lebring_kgs_wk1_teil1_stmk_oe.htm (последњи преглед 28. августа 2018).

2. Лебринг, Војничко гробље из Првог светског рата (фото Павле Марјановић, 29. јул 2019)

2. Lebring, Military cemetery from WWI (Photo taken by Pavle Marjanović, 29 July 2019)

налази фес. Међутим, изгледа да је у пракси долазило и до случајева да испод нишана са фесом буду сахрањене и особе за које се на основу имена и презимена може претпоставити да су можда ипак били хришћани, а не муслимани. Навешћемо само пример извесног Стојана Цветковића, који је сахрањен под нишаном, а крај чијег имена пише да је био Србин (вероватно се ради о ратном заробљенику). На овим обележјима су постављене овалне металне плочице, које садрже податке о сахрањеном војнику. На неким од њих се налази и Гвоздени крст, што говори о томе да су ти војници били носиоци овог војног одликовања. Уз западну ограду гробља налази се и један дрвени крст, нешто већи од осталих, на ком се налазе четири плочице са именима страдалих.

На гробљу се налази и неколико спомен-обележја посвећених свим или одређеним групама војника. У задњем делу гробља се налази спомен-обележје за све сахрањене војнике. Оно је у форми великог крста и урађено је од камена. Са обе његове стране се налазе метални панои са исписаним именима сахрањених војника. Поред тога, посебна спомен-обележја постоје за војнике из Босне и Херцеговине (подигнуто 1998),[31] Италије (подигнуто 2004) и из Русије. Између гробних места је распоређено и више стаклених паноа на којима се налазе различите информације из историје Првог светског рата, постојања самог гробља и активности које се реализују у оквиру сећања на војнике страдале током Првог светског рата. Гробље је ограђено дрвеном оградом, с тим што се на улазу налази монументална зидана капија, на чијем врху је крст.[32]

Леобен (Leoben), месно гробље са две ратничке парцеле страдалих током Првог светског рата

На месном гробљу у Леобену налазе се две парцеле на којима су сахрањени војници страдали током Првог светског рата. Према југословенским подацима, у Леобену је било сахрањено 86 или 98 војника са југословенског простора, од чега су њих тројица били ратни заробљеници из српске војске.[33] Према данашњим

[31] Neumayer, Schmidl 2008b: 151.

[32] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 291.

[33] Исто као нап. 16.

подацима Црног крста, на ове две парцеле налази се сахрањено 195 војника,[34] али није познато колико је њих из Србије или са југословенског простора.

Прва парцела се састоји од појединачних камених надгробника у облику крста, поређаних у два реда. На њима су, са обе стране, уклесани подаци о преминулим. У задњем делу парцеле налази се спомен-обележје посвећено страдалим Италијанима. На основу натписа на споменицима види се да се ради о аустроугарским војницима и, у мањем броју, ратним заробљеницима из Румуније, Италије и Русије. Међу аустроугарским војницима има оних који су служили у босанским регимента и који имају српска имена.[35]

На другој парцели нема појединачних спомен-обележја, али постоји шест симболичних спомен-обележја у облику крста и централни споменик, такође у форми крста, ослоњен на кубични постамент. Са све четири стране постамента, као и на подножју крста, налазе се мермерне плоче, на којима су уклесана имена војника сахрањених у тој парцели. Међу именима су два за које је наведено да су били српски војници, а распознају се и она за која се с правом може претпоставити да припадају војницима српског порекла.[36]

Свети Михаел (Sankt Michael), Војничко гробље из Првог светског рата

У месту Свети Михаел у Горњој Штајерској налази се војничко гробље из Првог светског рата, у ком су заједно сахрањени аустроугарски војници и ратни заробљеници из Србије, Русије и Италије, али и неколико страдалих током Другог светског рата.[37] Према југословенским подацима, у овом месту је било сахрањено југословенских војника између 49 и 61.[38] Међутим, према данашњим подацима Црног крста, на овом гробљу се налази сахрањено само пет војника из Босне.[39]

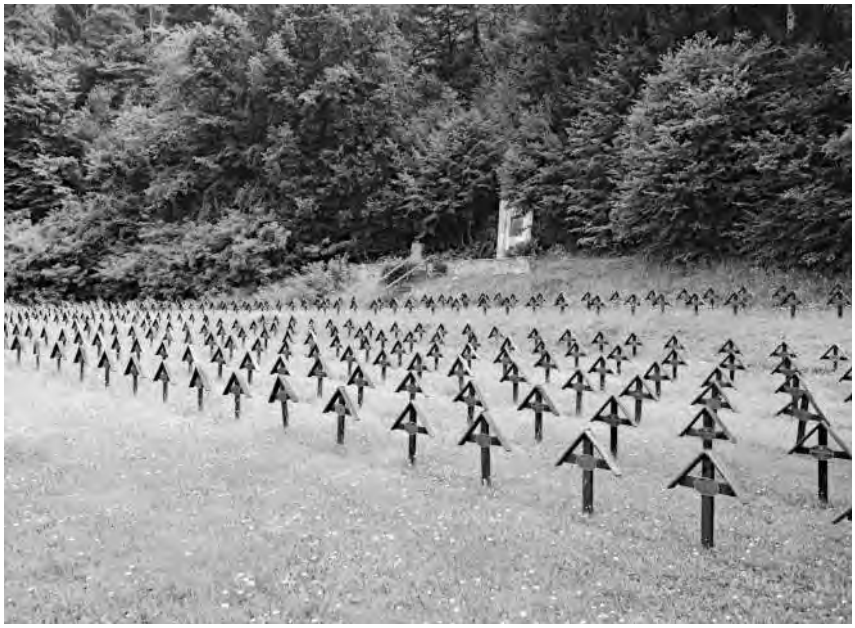

3. Свети Михаел, Војничко гробље из Првог светског рата (фото Павле Марјановић, 30. јул 2019)

3. Sankt Michal, Military cemetery from WWI (Photo taken by Pavle Marjanović, 30 July 2019)

[34] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 276.

[35] Део имена војника сахрањених у овој гробници може се видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2014/leoben_kriegsgraeber_bez-leoben_steiermark_wk1_wk2_oesterr.html (последњи преглед 29. августа 2019).

[36] Део имена војника сахрањених у овој гробници може се видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2014/leoben_ir-nr11_bez-leoben_steiermark_wk1_oesterr.html (последњи преглед 29. августа 2019).

[37] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 298. Имена сахрањених се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2013/st.michael_fh-d-k.u.k.reservespitals_bz-leoben_steiermark_oe.html (последњи преглед 29. августа 2019).

[38] Исто као нап. 16.

[39] РЗЗЗСК.

На гробљу се налазе појединачне гробнице обележене дрвеним крстовима са кровом, на којима се налази овална метална плочица са подацима о сахрањеном. На неким плочицама се налази представа Гвозденог крста. Спомен-обележје посвећено свим сахрањеним војницима постављено је на платоу изнад гробља.

Кнителфелд (Knittelfeld), Гробље хероја (Heldenfriedhof)

Поред месног гробља у Кнителфелду налази се веће војничко гробље, на ком је сахрањено око 2.800 војника и цивила страдалих током оба светска рата.[40] Део њих је пренет овде са других гробаља у Штајерској. Према југословенским подацима, у овом месту је било сахрањено између 120 и 156 југословенских војника страдалих током Првог светског рата, од чега 31 српски ратни заробљеник.[41] Према данашњим подацима Црног крста, на гробљу се налази сахрањен један српски ратни заробљеник и 83 војника из Босне, укупно 84 војника са југословенског простора (којима се знају имена).[42]

На травнатим парцелама гробља равномерно су распоређени камени крстови са подацима о једном или неколико сахрањених војника. У средишњем делу гробља налази се плато којим доминира велики метални крст обојен у црно и на ком се налазе сијалице, тако да ноћу светли. Испред њега, у круг су распоређене овеће спомен-плоче од мермера, на којима су уклесана имена страдалих војника. Имена су распоређена према послератним државама, тако да се имена српских и југословенских војника наводе испод натписа „SHS“.

Милдорф код Фелдбаха (Mühldorf bei Feldbach), Војничко гробље (Soldatenfriedhof)

У Милдорфу код Фелдбаха налази се војничко гробље, на ком су сахрањени војници страдали током оба светска рата.[43] Према југословенским подацима, на овом гробљу било је сахрањено 31, 32 или 33 српска и југословенска војника, док је на другим местима у Фелдбаху било сахрањено њих још вероватно 66.[44] Међу укупно нешто мање од 1.000 војника из Првог светског рата чији посмртни остаци почивају на овом гробљу, Црни крст данас поседује имена за 43 Србина и 20 Босанаца, укупно 63 војника са југословенског простора.[45]

По целом простору гробља налазе се надгробни споменици од камена у форми крста. На њима су уклесани подаци о страдалима, и то са обе стране обележја, најчешће за по два војника са сваке стране. У средишњем делу доњег дела гробља налазе се три групне гробнице, обележене спомен-плочама, положеним на земљу – по једна за руске, италијанске и аустроугарске војнике. На надгробним споменицима и на спомен-плочи изнад гробнице са аустроугарским војницима распознају се и имена и презимена која говоре о вероватно српској народности појединих страдалих. У горњој половини гробља налази се и централно спомен-обележје у форми великог крста од дрвета.

[40] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 290.

[41] Исто као нап. 16.

[42] РЗЗЗСК.

[43] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 276, 285.

[44] Исто као нап. 16.

[45] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 276, 285 (ова публикација наводи два различита податка за укупан број сахрањених током Првог светског рата: 952 и 939); РЗЗЗСК.

Донавиц (Donawitz), месно гробље, гробница страдалих у Првом светском рату

На месном гробљу у Донавицу, делу Леобена, налази се војнички спомен-комплекс посвећен страдалим војницима у два светска рата. Према југословенским подацима, на овом гробљу је било сахрањено 12 или 16 југословенских војника, од чега је 12 било српске националности.[46]

Спомен-комплекс се састоји од две гробнице са посмртним остацима војника страдалих током Првог светског рата, које се налазе у централном делу комплекса, спомен-обележја војника страдалих у Првом светском рату, које је у јужном делу, и споменика војницима страдалим у Другом светском рату, који је у северном делу, наспрам првопоменутог споменика. Гробнице нису посебно обележене, али се виде поклопци који стоје на улазима у њих – један је од камена, други од метала. Спомен-обележје посвећено војницима страдалим током Првог светског рата састоји се од пет елемената – централно се налази овећи камени крст, са чијих страна су по два камена квадра, на којима су мермерне плоче са подацима о похрањеним војницима. Међу именима исписаним на њему налазе се и имена Срба ратних заробљеника, као и имена југословенских војника.

Пре наведеног спомен-обележја, код ових гробница је било подигнуто друго спомен-обележје. Наиме, Штајерски земаљски савез ратних жртава, удовица и сирочади је 1932. године, захваљујући прилозима својих чланова, подигао спомен-обележје на овом гробљу. Споменик је урадио бечки вајар Фриц Вотруба (Fritz Wotruba). Састоји се од неколико камених блокова, наслаганих један на други, са комеморативним натписима. Један од средишњих камених блокова исклесан је у предимензионирану људску главу. Неколико година касније, услед политичких промена у Аустрији, споменик је склоњен на другу локацију, да би 1988. године био постављен у једном парку у Донавицу.[47]

Шедер (Schöder), месно гробље, гробница страдалих током Првог светског рата

У оквиру месног гробља у Шедеру налази се гробница у којој је сахрањено петорица ратних заробљеника из Пољске, Русије и Србије преминулих у новембру 1918. године. Двојица од њих су српски ратни заробљеници.[48]

Над гробницом се налази дрвено спомен-обележје. Оно се састоји од дрвеног правоугаоног стуба, који је у горњем делу саставни део крста, док се иза самог крста налази полеђина у облику ромбоида. Цео крст је наткривен. У дну крста се налази војнички шлем, а на средини метална плочица са текстом на немачком језику који говори о томе да су ту сахрањена петорица ратних заробљеника. Сама гробница је озидана и засађено је украсно растиње. Спомен-обележје је обновљено 2014. године од стране аустријског удружења Österreichischer Kameradschaftsbund (ÖKB).

[46] Исто као нап. 16.

[47] AJ-393: VII, Наша гробља у Штајерској; http://www.denkmalprojekt.org/2013/donawitz_gde-leoben_bz-leoben_steiermark_oe.html (последњи преглед 29. августа 2019); http://www.kulturatlas.at/aut_st/page/00077358.htm (последњи преглед 29. августа 2019).

[48] РЗЗЗСК.

4. Донавиц, месно гробље, гробница страдалих у Првом светском рату. Садашњи изглед гробница и споменика и некадашњи изглед споменика Фрица Вотрубе (фото Павле Марјановић, 30. јул 2019; AJ 393: F1)

4. Donawitz, Local cemetery, Grave of those perished in WWI. Present-day appearance of the graves and monuments, and the former appearance of the monument of Fritz Wotruba (Photo taken by Pavle Marjanović, 30 July 2019; AJ 393: F 1)

5. Шедер, месно гробље, гробница страдалих током Првог светског рата (фото Павле Марјановић, 30. јул 2019)

5. Schöder, Local cemetery, Grave of those perished during WWI (Photo taken by Pavle Marjanović, 30 July 2019)

[49] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 276; РЗЗЗСК; исто као нап. 16.

[50] AJ-393: 1923, akt br. 4658 – Писмо 4080/823 од 17. септембра 1923. године генералног конзула др Лазе Бајића Министарству вера.

Фирстенфелд (Fürstenfeld), споменик на месном гробљу посвећен страдалим у Првом светском рату

У задњем (северном) делу месног католичког гробља у Фирстенфелду налази се споменик посвећен војницима страдалим током Првог светског рата. Нисмо пронашли податак да се ради евентуално о костурници. Према подацима Црног крста, у овом месту је сахрањено 40 војника страдалих током Првог светског рата, док се на споменику налази уклесано 30 имена. Углавном је реч о аустроугарским војницима, уз неколико ратних заробљеника. Један од њих је и из Србије. Ради се о Славковић Чедомиру (Slacovits Sedomir), преминулом 18. јуна 1918. године. Данас се овај војник у документацији Црног крста води као југословенски, док је Краљевина Југославија имала податак да су у Фирстенфелду, поред њега, сахрањена још три југословенска војника.[49]

6. Фирстенфелд, споменик на месном гробљу посвећен страдалим у Првом светском рату (фото Павле Марјановић, 29. јул 2019)

6. Fürstenfeld, Monument at the local cemetery, dedicated to those perished in WWI (Photo taken by Pavle Marjanović, 29 July 2019)

Споменик је израђен од камена. Састоји се од великог крста у средини, док му се са леве и десне стране налазе прво још по три крста, а затим и плоче са именима страдалих војника. Испод плоча леже два лава, окренута ка средишњем крсту.

Гробља у Тиролу

Краљевина Југославија и њена дипломатска представништва, као и свештеночувар Мишић, имали су мало информација о постојању, а посебно о стању, гробова српских и југословенских војника и интернираца у Тиролу. Једна од ретких информација добијена је током пролећа 1923. године, када је свештеночувар Мишић, обилазећи паству у Тиролу, посетио и војна гробља у Амрасу, Прадлу и Куфштајну, и видео да су у „најбољем реду“.[50] Као што смо навели за Штајерску, и за Тирол постоји више спискова са разли-

читим подацима о бројевима гробаља и сахрањеним српским и југословенским војницима. Због тога и преглед гробаља у Тиролу, који дајемо у табели 2, треба узети са резервом. Ту су наведени називи места у њиховој српској варијанти или транскрипцији, затим у оригиналу и доступни подаци о броју сахрањених. На дну табеле су дати најмањи могући и највећи могући број сахрањених, добијени сабирањем најнижих и највиших вредности датих у самој табели.[51]

***Табела 2** – преглед места у Тиролу у којима су се налазили гробови српских и југословенских војника са бројем сахрањених*

***Table 2** – Overview of the places in Tyrol in which there were graves of Serbian and Yugoslav soldiers with the number of those buried there*

Р.бр.	место	Број сахрањених
1.	Амрас (Amras) [Инсбрук (Innsbruck)]	29 (21, 26)
2.	Прадл (Pradl) [Инсбрук (Innsbruck)]	38 (35,41)
3.	Хал (Hall)	1
4.	Кицбил (Kitzbühel)	2 (1)
5.	Волдоп (Volldöp)	1
6.	Куфштајн (Kufstein)	6 (2)
7.	Лиенц (Lienz)	4 (1, 2)
	Најмањи пописани број сахрањених	**62**
	Највећи пописани број сахрањених	**84**

Међутим, југословенски органи нису оставили траг да су знали и за постојење сахрањених српских и/или југословенских војника у местима Свети Јохан у Тиролу (St. Johan in Tirol), Картич (Kartitsch) и Вергл (Wörgl), као и за спомен-плочу у Амлаху (Amlach).

Инзбрук, Прадл (Innsbruck, Pradl), Крипта страдалих у Првом светском рату (Krypta)

У Прадлу, делу Инзбрука, налази се Главно источно гробље Инзбрука (Hauptfriedhof Ost), а у оквиру њега крипта са посмртним остацима аустроугарских војника и ратних заробљеника из Русије, Румуније, Црне Горе и Србије, страдалих током Првог светског рата у Инзбруку и преминулим у његовим болницама. Зидање је започето 1916, а завршено 1930. године.[52] У Крипти је похрањено укупно 1.808 војника.[53] Према југословенским подацима, у њој је било сахрањено око 40 војника југословенског порекла, док Црни крст данас располаже именима за њих 54.[54] На плочама у самом објекту налазе се посебно одвојена имена три црногорска и 36 српских ратних заробљеника.

Крипта се налази у источном делу гробља. Мањим делом чак излази из гробља на улицу (зидана ограда гробља је наслоњена на крипту). Сам објекат се састоји из костурнице, која је изнад нивоа тла, прекривена земљом, тако да је на тај начин формирано брдашце. Над костурницом се налази капела рађена у неокласицистичком стилу са примесама романтизма. До ње се долази каменим степеништем. Капела је квадратне основе, уз избачени

[51] Табела је урађена на основу AJ-393: 1923, akt br. 4658 – Spisak grobova naših vojnika i interniraca pomrlih u ropstvu od 1914–1918. g. u Austriji, koji su od sada zabilježeni uz Писмо 4080/823 од 17. септембра 1923. године генералног конзула др Лазе Бајића Министарству вера; AJ-63в.о.: Табеларни преглед ратничких гробова С.Х.С. у Аустрији; Лукић 2017: 26–29, 35–36.

[52] https://gis.tirol.gv.at/kunstkatasterpdf/pdf/72805.pdf (последњи преглед 28. августа 2019).

[53] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326, 338. Имена се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2009/innsbruck_ostfrdh_wk1_tirol.htm (последњи преглед 29. августа 2019).

[54] Исто као нап. 51; РЗЗЗСК.

7. Инзбрук, Прадл, Крипта страдалих у Првом светском рату (фото Павле Марјановић, 2. август 2019)

7. Innsbruck, Pradl, Crypt with the perished in WWI (Photo taken by Pavle Marjanović, 2 August 2019)

олтарски простор, са шестостраном куполом и тремом, а на врху се налази метални крст. Улаз у трем је прекривен двосливним кровом, на чијем врху је постављен камени крст. Са стране се налазе по два коринтска стубића. Забатни део је украшен мозаиком, у ком се истиче представа са мачем и ловоровим венцем и године самог рата „1914 1918“. Две бифоре налазе се са предње стране трема, док су са стране лучни пролази, али тренутно затворени ниском металном оградом. Унутар трема, а испод дрвених греда крова, налазе се камене конзоле са четири различите представе људских ликова. Портал је украшен двама каменим стубовима са стране. На врху једног су флорални елементи, а на другом два медаљона, у којима су представљене две птице, које гледају једна у другу и додирују се кљуновима. Стубови држе конзоле украшене геометријским мотивима. Над њима се полукружно пружа венац од камена са уклесаним флоралним и геометријским мотивима. Зидови са стране капеле садрже по три слепе аркаде. Са задње стране се налазе четири отвора – два са стране и два на олтарском делу. Прозори на олтару су урађени у витражу. По средини олтарског дела је постављена спомен-плоча, на којој је текст на немачком језику, пригодног садржаја, који говори о овом објекту. Са свих страна куполе налази се по бифора. На зидовима у унутрашњости крипте налазе се спомен-плоче са именима војника похрањених ту. На плочама се налазе и имена 36 Срба и три Црногорца. Изнад ниша у којима су плоче налази се мозаик, који се пружа укруг. Он је украшен флоралним елементима и садржи натпис на немачком, који говори да је објекат подигнут као сећање на војнике страдале током рата. У средини капеле је улаз у крипту, док се у олтарском простору налази украшени метални крст, на ком је на немачком језику написано да је ту сахрањено 1.808 војника страдалих од 1915. до 1918. године.

Инзбрук, Амрас (Innsbruck, Amras), Војничко гробље

У Амрасу, који је данас део Инзбрука, налази се велико војничко гробље, на ком су сахрањени војници страдали у ратовима 1796–1797. и 1799. године између Аустрије и Француске и у оба светска рата. Укупан број сахрањених војника из Првог светског рата је 3.645 (од чега је на италијанском делу гробља 620).[55] Према југословенским подацима, овде је сахрањено између 21 и 29 југословенских војника.[56] Данас Црни крст располаже са именима њих 20.[57]

8. Инзбрук, Амрас, Војничко гробље (фото Павле Марјановић, 2. 8. 2019)

8. Innsbruck, Amrass, Military cemetery (Photo taken by Pavle Marjanović, 2 August 2019)

Као посебне целине у оквиру овог гробља могу се издвојити гробље Италијана страдалих током Првог и Другог светског рата и део на ком су сахрањени војници Црвене армије страдали током Другог светског рата. Остали део гробља су парцеле са гробницама аустроугарских војника и ратних заробљеника из Првог светског рата, као и немачких војника, ратних заробљеника и других затвореника и жртава национал-социјализма из Другог светског рата. На овим парцелама се налази читав низ различитих спомен-обележја. Део гробница је обележен металним крстовима, украшеним на различите начине, са плочицама, на којима су подаци о сахрањеним војницима. На плочицама се налазе подаци о једном, два или више војника. Други део гробница, са већим бројем војника, обележен је различитим каменим обележјима, на којима су металне плоче са подацима о сахрањенима. Та спомен-обележја су у форми нижих или виших стубова, са равним или заобљеним горњим делом или у облику који подсећа на храм. На посебној парцели су сахрањивани војници из Босне и Херцеговине и њихови гробови су обележени каменим нишанима на чијем врху је фес обојен у црвено (са кићанком у црној боји). На нишане су постављене металне плочице, које садрже податке о сахрањеном војнику. Поред тога, ту је и неколико општих спомен-обележја, као и централно спомен-обележје за све војнике сахрањене на гробљу. На њему се налази распеће, као и три металне плоче већих димензија, на којима су подаци о војницима страдалим током Првог светског рата.

55 *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326, 336. Имена се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/covers_oe/tirol.htm (последњи преглед 29. августа 2019).

56 Исто као нап. 51.

57 РЗЗЗСК.

Инзбрук, Прадл (Innsbruck, Pradl), Старо аустроугарско војничко гробље (K & K Militär Friedhof; Alter Militärfriedhof)

У Прадлу, делу Инзбрука, налази се војничко гробље, у ком су још пре Првог светског рата сахрањивана аустроугарска војна лица умрла током дужности. Отпочињањем Првог светског рата на њему су сахрањивани и војници преминули током рата. Пракса сахрањивања војних лица умрлих у мирнодопско време је настављена и касније. Војна лица су имала могућност да откупе гробнице, па су тако неке од њих постале породичне. На гробљу је сахрањено укупно 353 војника страдала током Првог светског рата.[58] Црни крст данас располаже именима десеторице војника југословенског порекла сахрањених на овом гробљу.[59] Међутим, поред имена која се налазе на списку Црног крста, на самим надгробним обележјима постоји још имена која су очигледно јужнословенска.

На гробљу постоје четири мање целине на којима су сахрањивани војници страдали током Првог светског рата, премда су све четири практично повезане.

Први и највећи део је у југоисточној четвртини гробља и заузима две парцеле. На њему се налазе четири реда камених спомен-обележја равномерно распоређених. Предња страна спомен-обележја је у форми крста, у чијој средини се налази метална плочица, на којој су подаци о сахрањеним војницима. На већини плочица се налазе два имена, а на једној три.

Друга целина је источно од претходне, уза зид гробља. На самом зиду гробља налазе се надгробне спомен-плоче за оне сахрањене уза зид. Спомен-плоче су од камена, правоугаоног облика, са заобљењем у форми овалног полукруга на врху, с тим да се његове ивице у дну полукруга отварају у страну. Горња и доња ивица спомен-обележја су посебно истакнуте. У средишту горњег дела спомен-обележја налази се уклесан крст, док се на средини налази метална плочица, која садржи податке о преминулом. На плочицама се налазе по два имена.

9. Инзбрук, Прадл, Старо аустроугарско војничко гробље (фото Павле Марјановић, 2. август 2019)

9. Innsbruck, Pradl, Old Austro-Hungarian military cemetery (Photo taken by Pavle Marjanović, 2 August 2019)

[58] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326, 382–383. Имена се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2009/innsbruck-pradl_kgs_wk1_tirol_oe.htm (последњи преглед 29. августа 2019).

[59] РЗЗЗСК.

Трећа целина је уз југоисточни зид гробља. Чине је гробнице над којима је осам украшених металних крстова. У средини крста налази се метална плочица са подацима о сахрањеним војницима. На плочицама се налазе по два имена.

Четврта целина је уз јужни угао гробља и чине је три гробнице аустроугарских војника исламске вероисповести. Свака гробница је обележена са два камена нишана, с тим да се на једном од њих налази представа феса, такође урађена од камена. Фес је обојен у црвену боју, а његова кићанка у црну. Испод феса, у нишан је утиснута метална плочица са подацима о војнику сахрањеном у том гробу.

У централном делу гробља налази се овална капела.

Лиенц (Lienz), војничко гробље из Првог светског рата

Поред градског гробља у Лиенцу налази се гробље из Првог светског рата. На њему је сахрањено 442 војника,[60] а међу њима и неколико са југословенског простора. Краљевина СХС / Југославија дошла је до податка да се ради о једном до четворице војника, док Црни крст данас располаже именима за њих петорицу.[61]

Гробље се састоји из већег броја правилно распоређених гробница, једне веће гробнице, централног спомен-обележја у средини гробља и капеле на врху гробља. Гробнице су ограђене малим бетонским опсезима и над њима се уздижу спомен-обележја од метала у облику крста. Она нису истоветна, већ постоји неколико варијанти. На њима се налазе металне плочице, на којима су исписана имена једног или више сахрањених војника.

Куфштајн (Kufstein), месно гробље, војничко гробље

На месном гробљу у Куфштајну налази се мање војничко гробље посвећено војницима страдалим у оба светска рата. На њему је сахрањено неколико десетина аустроугарских војника, као и руских и српских ратних заробљеника страдалих током Првог светског рата.[62] Краљевина СХС / Југославија утврдила је да се на њему налази два или шест југословенских војника, док данас Црни крст располаже именима четири особе са југословенског простора.[63]

На источном зиду који ограђује гробље налази се спомен-плоча са именима аустроугарских војника и руских и српских ратних заробљеника страдалих током Првог светског рата. На јужном зиду гробља налази се централно спомен-обележје, израђено од камена, у форми апстрактне фигуре, у којој се разазнаје неколико крстова. Лево и десно од ове фигуре су спомен-плоче урађене у камену са именима војника из оба светска рата.

[60] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326. Имена се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2013/lienz_bez-lienz_tirol_wk1_oesterr.html (последњи преглед 29. августа 2019).

[61] Исто као нап. 51; РЗЗЗСК.

[62] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326. Део имена страдалих се може видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2008/kufstein_kgs_wk2_tirol_oe.htm (последњи преглед 28. августа 2019).

[63] Исто као нап. 51; РЗЗЗСК.

10. Крамсах, Волдоп, месно гробље, војничко гробље (фото Павле Марјановић, 31. јул 2019)

10. Kramsach, Voldöpp, Local cemetery, Military cemetery (Photo taken by Pavle Marjanović, 31 July 2019)

Крамсах (Kramsach), Волдоп (Völldop), месно гробље, војничко гробље

У близини места Крамсах, у његовом делу Волдоп, налази се гробље у оквиру ког постоји и војно гробље са сахрањенима из оба светска рата. Међу 86 војника из Првог светског рата, налазе се и 4 Југословена, премда је Краљевина СХС / Југославија имала податак само за једног од њих.[64]

На гробљу се налазе спомен-обележја у форми камених громада обрађених само са једне стране. На њих су постављене металне плоче, које носе имена сахрањених војника. У задњем делу гробља налази се капела.

Свети Јохан у Тиролу (St. Johan in Tirol), војничко гробље на месном гробљу

На месном гробљу у Светом Јохану налази се мањи меморијални комплекс посвећен страдалим војницима из оба светска рата. Према подацима Црног крста, у овом месту је сахрањено 25 војника из Првог светског рата,[65] од чега за њих тројицу са југословенског простора Црни крст поседује имена.[66] Међутим, није сигурно да ли су они сахрањени баш ту или на неким другим деловима гробља, или негде другде у овом месту.

[64] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326, 340. Имена страдалих се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2011/id_2222_kramsach_soldatenfriedhof.html (последњи преглед 29. августа 2019). Исто као нап. 51; РЗЗЗСК.

[65] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326. Имена страдалих се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2011/sankt_johann_in_tirol_wk1_wk2_oe.html (последњи преглед 29. августа 2019).

[66] РЗЗЗСК.

[67] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326.

[68] РЗЗЗСК.

[69] *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 326, 334. Имена похрањених се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2009/hall_in_tirol_kgs_wk1u2_tirol_oe.htm (последњи преглед 28. августа 2019).

[70] Исто као нап. 51.

Комплексом доминира велики дрвени крст, са чије десне стране су гробови војника из Другог светског рата, а испред њега две плоче са именима војника страдалих током Првог светског рата. Југословенских имена има више од три, што говори да их је у овом месту било сахрањено више од поменуте тројице.

Картич (Kartitsch), Војничко гробље из Првог светског рата

У месту Картич налази се војничко гробље из Првог светског рата, у ком су сахрањена 162 аустроугарска војника страдала током Првог светског рата.[67] Међу њима је и 27 особа са југословенског простора.[68]

Гробље се састоји од шест редова металних крстова, на којима су плочице са именима сахрањених. У позадини се налази капела изграђена од дрвета.

11. Картич, Војничко гробље из Првог светског рата (фото Павле Марјановић, 31. јул 2019)

11. Kartisch, Military cemetery from WWI (Photo taken by Pavle Marjanović, 31 July 2019)

Хал (Hall), месно гробље, капела страдалим у Првом светском рату

На месном гробљу у Халу налази се капела страдалим у Првом светском рату. Реч је о 288 војника који су умрли на лечењу у болници у овом месту.[69] Према југословенским подацима, у овом месту је била сахрањена једна особа југословенског порекла.[70]

Капела је мањи објекат, отворен са јужне стране. Источно и западно од улаза налазе се два стубића. На забату се налази исписана посвета на немачком језику. На северном зиду унутар капеле насликана је представа Богородице и Исуса Христа, док се на зидовима са три стране налазе спомен-плоче са презименима и именима страдалих војника. Међу њима се препознају и имена југословенског порекла.

12. Хал, месно гробље, капела страдалим у Првом светском рату (фото Павле Марјановић, 2. август 2019)

12. Hall, local cemetery, Chapel to the perished in WWI (Photo taken by Pavle Marjanović, 2 August 2019)

Кицбил (Kitzbühel), капела у част жртвама Првог светског рата

У Кицбилу, поред степеништа које води ка месном гробљу, а испод Богородичине цркве (Liebfrauenkirche), налази се споменик у форми капеле, у оквиру ког су спомен-плоче са именима страдалих током Првог светског рата. Ту су имена становника Кицбила страдалих током рата и имена аустроугарских војника умрлих у болници у том месту и сахрањених на оближњем гробљу.[71] Међу именима има и оних која говоре о евентуалном српском или југословенском пореклу страдалих војника. Према југословенским подацима, у овом месту је био сахрањен један или два српска или југословенска војника.[72]

Вергл (Wörgl), месно гробље, парцела страдалих у два светска рата

На месном гробљу у Верглу налази се мања парцела на којој су сахрањени војници страдали током оба светска рата. Према подацима Црног крста, ту је сахрањено 48 особа пострадалих у Првом светском рату, од чега је најмање један са југословенског простора,[73] премда имена на спомен-плочама говоре да их је можда више.

У средишњем делу парцеле налазе се две металне спомен-плоче, наслоњене на мермерне носаче, на којима се налазе имена сахрањених војника.

Амлах (Amlach), спомен-плоча на месном гробљу

На месном гробљу у Алмаху, на оградном зиду, налази се спомен-плоча од белог мермера за аустроугарског војника Антона Буловеца (Anton Bulovec), који је био југословенског порекла.[74]

Форарлберг (Vorarlberg)

Форарлберг је најзападнија аустријска покрајина. У њој су била сахрањена четворица српских и/или југословенских војника, на два гробља – у Бреганцу (Breganz) и Дорнбирну (Dornbirn).[75]

* * *

Представљени резултати досадашњих истраживања свакако имају мањкавости, и иако доносе одређен број нових података, ипак су оставила за сада отвореним многа питања. Пре свега се то односи на судбину војничких гробова о којима данас немамо података где се налазе, а у изворима су се појављивале информације о њима. Питање је да ли су уништени или су пренети на неко друго гробље. На ова питања би одговоре требала да дају нека будућа, исцрпнија истраживања.

71 http://www.denkmalprojekt.org/2016/kitzbuehel_bezirk-kitzbuehel_tirol_oe_neu.htm (последњи преглед 29. августа 2019).

72 Исто као нап. 51.

73 *Österreichisches Schwarzes Kreuz*: 327; РЗЗЗСК. Имена страдалих се могу видети на: http://www.denkmalprojekt.org/2016/woergl%20(kriegsgraeber)_bezirk-kufstein_tirol_oe.html (последњи преглед 29. августа 2019).

74 РЗЗЗСК.

75 АЈ-63в.о.: Табеларни преглед ратничких гробова С.Х.С. у Аустрији; Списак наших војника и цив. заробљ. помрлих у покрајини Форарлберг. Попис сахрањених у Бреганцу у ком се могу прочитати имена српских и других југословенских војника може се видети на: http://www.denkmalprojekt.org/oesterreich/bregenz_va_oe.htm (последњи преглед 30. септембра 2019)

Извори:

АЈ-63в.о., Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, Ф 230 – Аустрија.

АЈ-393:, Архив Југославије, фонд Посланство Краљевине Југославије у Аустрији, Беч – Ф1 – ЈО1.

РЗЗЗСК, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе – Спискови добијени од Црног крста.

Литература:

Бјелајац М. 2005, *Страдање заробљених српских војника у Првом светском рату*, Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља, ур. Ј. Мирковић, Београд, 41–48.

Бјелица С. 2015, *Страдање Срба у Војводини 1914. године*, Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд, 229–230.

Варга Л. 2015, *Царски и Краљевски заробљенички логор и гробље у Нађмеђеру (1914–1918)*, Трнава, Нови Сад, Београд.

Вемић М. 2014, *Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила у аустроугарским логорима за време Првог светског рата 1914–1918*, Зборник Матице српске за друштвене науке 147/2, 201–234.

Денда Д. 2015а, *Српски ратни заробљеници у Првом светском рату*, Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, ур. С. Рудић, М. Милкић, Београд, 269–289.

Денда Д. 2015б, *Српски ратни заробљеници Централних сила,* Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд, 345–347.

Ђуковић И. 2002, *Нађмеђер, аустроугарски логор за Србе 1914–1918*, Београд.

Ђуковић И. 2005, *Геноцид над Србима у аустроугарским логорима*, Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља, ур. Ј. Мирковић, Београд, 49–58.

Ђуковић И., Лукић Н. 2017, *Нежидер, аустроугарски логор за Србе 1914–1918*, Београд.

Лајбеншпергер Н., Мамула Ђ. 2014, *Споменици Првом светском рату између државе, закона и појединца – неколико запажања и примера*, Српске студије 5, 207–222.

Лајбеншпергер Н., Џамић В., Радованац Живанов А. 2015, *Српски меморијали Првог светског рата у Чешкој и Словачкој*, Саопштења XLVII, 253–292.

Лајбеншпергер Н., Ранковић Миладиновић И. 2018, *Гробља, гробови и костурнице српских војника и цивила из Првог светског рата у Аустрији*, Саопштења L, 367–390.

Лукић Н. 2013, *Београђани у аустроугарским логорима 1914. године*, Годишњак града Београда LX, 109–174.

Лукић Н., Менцл В. (Mentzel W.) 2016, *Попис умрлих Срба у логору Шојрољек/Некенмаркт 1915–1918. године*, Годишњак за истраживање геноцида 8, 15–69.

Лукић Н. 2017, *Интернирање становништва и војника Краљевине Србије у аустроугарске логоре током Првог светског рата & пописи умрлих у логору Болдогасоњ/Фрауенкирхен 1914–1918*, Београд.

Мастиловић Д. 2015, *Аустроугарска политика према Србима у Босни и Херцеговини 1914. године*, Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд, 231–238.

Поповић Љ. 1987, *Српски интернирци у логорима Аустро-Угарске 1916. године*, Србија 1916. године, ур. Љ. Алексић, Београд, 309–320.

Поповић Љ. 2015, *Интернирање из Србије*, Лексикон Првог светског рата у Србији, Научни скуп Србија 1916. године, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд, 245–247.

Радојевић М., Димић Љ. 2014, *Србија у Великом рату 1914–1918. Кратка историја*, Београд.

Сегић Д. 2015, *Босанско-херцеговачки пукови аустроугарске војске 1914. године. Проблеми национално-верске хетерогености и војно држање на српском фронту*, Ћоровићеви сусрети 2014. године: Босна и Херцеговина у Првом свјетском рату, ур. В. Максимовић, В. Мастиловић, Гацко, 107–117.

Стојанчевић В. 1975, *Српски интернирци у Аустро-Угарској за време Првог светског рата*, Историјски часопис XXII, 149–171.

Стојанчевић В. 1989, *Цивилни интернирци у логорима Аустро-Угарске и Бугарске у време Првог светског рата*, Стварање југословенске државе 1918. године, ур. В. Чубриловић, Београд, 403–407.

Шехић З. 2006, *Босанци и Херцеговци у војној организацији Хабзбуршке монархије 1918. године. Унутрашњи фронт. Побуне, дезертерство и немири у позадини*, Војноисторијски гласник 1–2/2006, 21–40.

*

100 Jahre Österreichisches Schwarzes Kreuz – Kriegsgräberfürsorge. 1919–2019, Wien.

Blašković P. 1939, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu*, Beograd.

Hinterstoisser H. 2008, *Uniforms of the Bosnian-Herzegovinian Troops*, The Emperor's Bosniaks. The Bosnian-Herzegovinian Troops in the k.u.k. Army. History and Uniforms – 1878 to 1918, eds. C. Neumayer, E. A. Schmidl, Vienna, 188–219.

Milić M. 1992, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mauthauzen*, Beograd.

Neumayer C., Hinterstoisser H. 2008, *The Fez*, The Emperor's Bosniaks. The Bosnian-Herzegovinian Troops in the k.u.k. Army. History and Uniforms – 1878 to 1918, eds. C. Neumayer, E. A. Schmidl, Vienna, 220–231.

Neumayer C., Schmidl E. A. 2008a, *The Bosnian-Herzegovinian units in the k.u.k. Army*, The Emperor's Bosniaks. The Bosnian-Herzegovinian Troops in the k.u.k. Army. History and Uniforms – 1878 to 1918, eds. C. Neumayer, E. A. Schmidl, Vienna, 42–93.

Neumayer C., Schmidl E. A. 2008b, *In the 'Storm of Steel': Bosnian-Herzegovinian Troops in the First World War*, The Emperor's Bosniaks. The Bosnian-Herzegovinian Troops in the k.u.k. Army. History and Uniforms – 1878 to 1918, eds. C. Neumayer, E. A. Schmidl, Vienna, 126–185.

Neumayer C., Schmidl E. A. 2008c, *Biographies of Remarkable Bosniks*, The Emperor's Bosniaks. The Bosnian-Herzegovinian Troops in the k.u.k. Army. History and Uniforms – 1878 to 1918, eds. C. Neumayer, E. A. Schmidl, Vienna, 314–337.

Österreichisches Schwarzes Kreuz, *Kriegsgräberfürsorge*. *Kriegsgräber sind Gedenkstätten, Kulturdenkmäler und Mahnmale für den Frieden*. Dokumentation. 2012.

Redžić E. 1991, *Bosanskohercegovačke jedinice u sastavu austrougarske vojske*, Војноисторијски гласник 2/1991, 191–218.

Walleczek-Fritz J. 2017, *Behind the Front Line. Russian and Serbian POWS as forced labourers in Austria-Hungary and the Beginnings of the South-Western Front in 1915*, The Great War in 1915, eds. D. Denda, M. C. Ortner, Belgrade, 147–164.

Schachinger W. 1996, *Bošnjaci dolaze. 1879–1918. Elitne trupe u K. und K. armiji*, Lovran.

Интернет

https://gis.tirol.gv.at/kunstkatasterpdf/pdf/72805.pdf

www.denkmalprojekt.org

http://www.kulturatlas.at/aut_st/page/00077358.htm

179

Nenad L. Lajbenšperger

CEMETERIES AND OSSUARIES OF SERBIAN SOLDIERS FROM WWI IN THE STYRIAN AND TYROLEAN PARTS OF AUSTRIA

During WWI, captured Serbian soldiers and interned civilians from Serbia and of Serbian origin from the area of Austro-Hungary were imprisoned in over three hundred prison camps on the territory of the Habsburg Monarchy. Those who died in these camps, as well as Austro-Hungarian soldiers of the Yugoslav origin, were buried in the prison camps', military and local cemeteries, in individual and mass graves. On the territory of the Austrian province of Styria, such cemeteries were located in at least 79 sites and over 2,500 Serbian and Yugoslav soldiers were buried there. At least 10 places with those cemeteries were located in the province of Tyrol, with around 70 buried soldiers. Most of the graves have disappeared in the meantime or they have been relocated to some other cemeteries. Today we know of 9 sites in Styria and 12 in Tyrol in which Serbian or Yugoslav soldiers were buried or their name is mentioned on the memorials in these places. The biggest cemeteries (or ossuaries) in this areas are in Graz and Innsbruck, followed by those in Lebring, Knittelfeld, Leoben, Sankt Michael, Mühldorf bei Feldbach, Donawitz, Lienz, Kufstein, Kramsach, Kartisch and Hall, and smaller ones in Schöder and Wörgl. The monuments with data on the Serbian or Yugoslav soldiers are located in Fürstenfeld, Sankt Johann, Kitzbühel and Amlach. The paper shows these locations with reference to the data concerning whether the Serbian and Yugoslav soldiers were also buried in two cemeteries in the province of Vorarlberg.